

Jezik kao zastava

Dubravko Škiljan: *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Golden marketing, Zagreb, 2002.

Međunarodno priznati stručnjak na području lingvistike Dubravko Škiljan poznat je u našoj sredini prvenstveno po svojim brojnim publikacijama, koje obuhvaćaju tridesetak knjiga i gotovo tristo drugih radova. Među studentima koji su pohađali njegova predavanja na sveučilištu poznat je i po svom metodički dobro koncipiranom načinu prenošenja znanja. Oni koji su imali sreću da pripadaju generaciji postdiplomaca lingvistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kada je voditelj tog studija bio D. Škiljan znaju koliko su zakinite kasnije generacije postdiplomaca. Jedna od vrijednosti njegovih predavanja je ta da su studenti prilikom upoznavanja s dosezima svjetske lingvistike usmjeravani predava-

čem imali mogućnost, ako žele, naučiti misliti svojom glavom bez slijepog povodnja za domaćim autoritetima. Takvu vrijednost ima i njegova najnovija knjiga *Govor nacije*, koja intrigira već svojim više nego aktualnim naslovom. Zadnjih desetak godina kod nas je izišao niz radova koji se bave nacijom, Hrvatima i jezikom prilazeći temi iz povijesne, kulturološke ili lingvističke perspektive. Knjiga D. Škiljana razlikuje se od njih time što u određenoj mjeri ujedinjuje sva tri pristupa, a izdvaja se naspram velike većine drugih radova i svojom temeljitošću, kao i svojom metodički dobro napravljenom strukturom. Svako poglavlje završava zaključnim sažimanjem rečenoga i najavljuje sljedeće poglavlje, koje se na njega logički nadovezuje. Utemeljena na internacionalno relevantnoj literaturi, knjiga svojim znanstvenim polazištem, koje se u našoj sredini iznimno rijetko primjenjuje, ruši mitove o prirodi veze između jezika i nacije.

Uvodni dio (7–19) već na početku osporava ispravnost shvaćanja da svaki narod mora imati svoj vlastiti jezik s vlastitim imenom: niz primjera pokazuje da ne govore svi narodi jezikom koji pripada samo njima i koji nosi njihovo ime, npr. Austrijanci, Švicarci, Irci, Belgijanci, Egipćani, Libijci, Kanađani, Amerikanci, Čileanci, Brazilci, Argentinci (15–17). To znači da nacije mogu postojati bez svog zasebnog jezika, premda se kod nas zadnjih desetljeća širilo suprotno uvjerenje, uslijed čega smo skloni da gotovo bez razmišljanja pokušamo obraniti istinitost tvrdnje o podudarnosti nacije s jezikom kojim govori (19). Naša potreba da sve slučajeve u kojima očigledno ne postoji ta podudarnost objasnimo kao iznimke od općeg pravila pokazuje koliko je duboko »ugrađena u kolektivnu svijest ideja o neophodnosti relacije između jezične i etničke pripadnosti« (19). Takva potreba, međutim, nije oduvijek postojala, što je vidljivo iz istraživanja u knjizi, koje osim toga naizgled prirodu

vezu između nacionalnih jezika i nacija razotkriva kao umjetno napravljenu (18).

Još jedan kod nas prošireni stav osporen je u uvodnom dijelu knjige: radi se o stavu da sve Hrvate povezuje zajednički materinski jezik. Na svom materinskom jeziku se, naime, govornici različitih dijalekata u Hrvatskoj »vrlo teško mogu razumjeti, a katkada im je međusobna komunikacija sasvim onemogućena: govornik kajkavskog iz nekog sela u Hrvatskom zagorju prepoznat će tek pokoju riječ govora čovjeka s Visa ili iz manjeg istarskog naselja, premda su oboje nesumnjivo Hrvati i svoje jezike podjednako smatraju hrvatskim« (12). Čak i kad materinski jezik dobrim dijelom zamijene standardnim, koji im omogućava međusobno sporazumijevanje, mnogi i dalje imaju posebna obilježja u jeziku koja ih čine prepoznatljivima kao dio jedne grupe Hrvata, a istovremeno ih razlikuju od drugih Hrvata: »u Zagrebu, na primjer, govori Dalmatinaca ili Hercegovaca, pa i rođenih Zagrepčana, često služe kao sredstva socijalne identifikacije« (12).

Budući da je cilj Škiljanove knjige osvijetliti odnos između jezičnih i etničkih zajednica, u prvom dijelu knjige (21–126) opisuju se jezične zajednice, kako one nastaju i funkcioniraju, kako se mijenjaju u raznim povijesnim razdobljima (antika, srednji vijek, novo doba) i u raznim društvenim kontekstima (grčko društvo, rimsko itd.). Baveći se prošlim vremenima i društvima, autor je svjestan stalne »opasnosti da vlastita, današnja shvaćanja jezičnog kolektivnog identiteta bez pravog opravdanja projiciramo u situacije u kojima su ona neprimjenjiva« (64).

Kod određivanja jezika u zajednici Škiljan se osvrće i na Katičićev model klasifikacije jezika te kritizira u njemu Katičićev »vrijednosni« kriterij: »Katičićev model složenog jezičnog identiteta ne naglašava dovoljno razlike između tipoloških i genetskih kriterija s jedne strane i vrijednosnog određenja s druge strane. Prije sve-

ga, naime, prva su dva kriterija u osnovi rezultat lingvističke i racionalno zasnovane analize, dok treći proistječe iz djelomično iracionalnog stava govornika prema vlastitom jeziku« (33, 37).

Drugi dio knjige (127–221) bavi se etničkim zajednicama, njihovom preobrazbom kroz vrijeme i povezanošću s jezičnim zajednicama. Tražeći definiciju etničke zajednice i nacije kao njenog najsloženijeg oblika autor ističe da su znanstvenici već u drugoj polovini 19. st. uočili da se ne može uspostaviti općevažna definicija etniciteta koja bi se zasnivala na sadržajnim obilježjima, čime je već tada »mit o samorazumljivosti etničke ili nacionalne pripadnosti bio više nego ozbiljno narušen« (132). Zato je dio znanstvenika prihvatio stajalište da se etnicitet i ne može opisati pomoću kulturnih ili socijalnih sadržaja, nego kao skup strategija kojima se održavaju etničke granice (132–133).

U modernim društvima se jezična zajednica i nacija, koja je jedan od dominantnih oblika etničkih zajednica u suvremenom svijetu (130), »ne moraju nikako podudarati, bilo zato što isti jezik 'opslužuje' veći broj različitih etničkih zajednica, bilo zato što unutar jedne etničke zajednice [...] može biti u upotrebi više idioma« (135). Premda lingvistički gledano nije moguće jezične granice napraviti podudarnima s nacionalnima i s državnima, mnogi žele stvoriti iluziju da se one poklapaju (163). Zato neke zajednice povlače navodne 'jezične granice' na mjestima gdje prema lingvističkim kriterijima takve ne postoje — radi se o mjestima »koja su u sistemskom kontinuumu nedistinktivna, na primjer u slučaju [...] hrvatskoga i srpskoga« (142). Postoji objašnjenje za takvo iracionalno ponašanje: model pravljenja nacije proizašao je iz političke prakse zapadnoevropskih zemalja u kojima je jezična zajednica prethodila nacionalnoj, pa oni koji preuzimaju taj model za vlastite nacionalne projekte ujedno prihvaćaju jezik kao nužnu simboličku oznaku nacionalnoga, bez obzira na to da

li imaju na raspolaganju stvarnu zasebnu jezičnu zajednicu ili ne (187). Pritom su u našem slučaju slijepi ne samo za činjenicu da ne postoji zasebna hrvatska jezična zajednica, nego su slijepi i za činjenicu da hrvatska nacija postoji već stotinjak godina te da ju stoga nije potrebno danas ponovo stvarati.

Bitna razlika između jezične zajednice i nacije sastoji se u tome što jezična zajednica postoji na osnovi stvarne jezične prakse, dok nacija nastaje tek kao simbolička zajednica jer nema neke 'etničke prakse' koja bi je definirala izvan simboličke domene (149). Nacija ne nastaje spontano, nego ju stvara jedna uža elita sa svrhom postizanja vlastitog političkog cilja (152), služeći se pritom mitovima o zajedničkim precima, povijesnom sjećanju, legendarnoj 'pradomovini' i konstruirajući povijest koja se dobrim dijelom ne podudara s objektivnim historijskim zbivanjima (159). Kad jednom imaju nacionalnu državu, onda nacionalne elite putem obaveznog obrazovanja usađuju u zajednicu shvaćanje da je upravo jezik jedan od najbitnijih elemenata identiteta nacije (189). Zato Škiljan ističe da »ma s koje strane prišli fenomenu etničkih ili jezičnih kolektiva, ideologija je svagdje prisutna« (161), a »bit svake ideologizirane interpretacije [je] da iskrivljenu realnost prezentira kao stvarnu datost« (164).

Budući da ideolozi žele u srednjovjekovnoj upotrebi riječi *natio* vidjeti ekvivalent moderne nacije i pozivaju se, kad im to odgovara, na srednjovjekovne *nationes* kao na prethodnike suvremenih nacija, Škiljan opisuje upotrebu riječi *natio* u srednjem vijeku i zaključuje da se koristila potpuno drugačije nego danas te da bi stoga svako izjednačavanje srednjovjekovnih *nationes* sa suvremenim nacijama bilo izrazito anakronijsko (181–182). Svaka nacija je novovjekovna (184), a hrvatska nacija nastala je tako što su različiti etnički kolektivi »relativno kasno, u drugoj polovici 19. stoljeća, definitivno koncipira-

ni kao hrvatska nacionalna zajednica u današnjem smislu te riječi« (283).

Treći dio knjige (223–283) zacijelo će privući pažnju najšireg kruga čitatelja jer se ovdje teorijski model proizišao iz prethodnih poglavlja konkretno primjenjuje na Hrvatsku. Na samom početku Škiljan utvrđuje da se Hrvati ponašaju u skladu s pravilom da je inzistiranje na vlastitoj izuzetnosti tim veće što je identitet ugroženiji, pa skoro sve osnovne elemente svog nacionalnog identiteta, čiji ideolozi vjeruju da se on najefikasnije održava kroz osjećaj nesigurnosti, gledaju kao izuzetne pojave (224). To se dobro vidi u knjizi E. Kalea posvećenju hrvatskom nacionalnom identitetu na koju se Škiljan osvrće (E. Kale, *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Osijek/Zagreb/Split, 1999). Premda joj je »autor sveučilišni profesor i ugledni stručnjak u domeni povijesti kultura i civilizacija, a ne jedan od brojnih amatera koji su se tom problematikom bavili«, knjiga sadrži mnoštvo grešaka, potpuno zastarjele interpretacije i predstavlja vrhunski primjer ideologije koja konstruira kolektivni identitet (225).

Prema toj knjizi, prva nacionalna posebnost Hrvata je njihovo iransko porijeklo (226). Hrvati su već u svom iranskom razdoblju (dakle, od početka 1. tisućljeća pr. n. e.) bili u potpunosti formirani kao zasebna, od svih drugih jasno razgraničena nacionalna zajednica koja je imala vlastitu državu i sva obilježja što će ih imati i tri tisuće godina kasnije (226). Analizirajući tu teoriju, Škiljan kaže: »Iranska teorija, bez obzira na svoju povijesnu točnost ili netočnost i bez obzira na to što bi, i ako bi ona bila točna, bilo malo vjerojatno da se kroz tako dugo razdoblje, popraćeno tolikim seobama i susretima s drugim etnosima, moglo sačuvati išta od početnog stanja osim neznatnih tragova, ima dvije bitne funkcije u konstrukciji hrvatskog modernog identiteta. Prva je od njih upravo klasična, jer se pojavljuje kod mnogih sličnih konstrukcija, i naglašava drevnost

etniciteta i njegov sasvim neprekinuti, kontinuirani tok: u hrvatskom slučaju iranska etnogeneza, povezana s ranom konstitucijom države, Hrvate predstavlja kao nesumnjivo najstariji narod (osim, možda, Grka) u evropskom kulturnom krugu s posve kontinuiranom etničkom tradicijom, te svakako kao one koji su prvi formirali vlastitu državu, što jasno legitimira njihovu težnju da i danas imaju svoju samostalnu državnu organizaciju. Zato je tako važno da se njezina obilježja neokrnjena prenose s jednog teritorija na drugi: ako već nemaju teritorijalni kontinuitet, Hrvati su sa sobom 'nosili' vlastite granice i — kao što ćemo vidjeti — sva druga obilježja državnosti kroz tri tisuće godina. Ova legitimacija starine i tradicije istovremeno ih upisuje u evropski civilizacijski prostor i unutar njega izdvaja, budući da su druge nacije za Hrvatima kasnile desetke stoljeća u konstituciji države. U suvremenim okolnostima druga je funkcija strateškog odabira iranske teorije o porijeklu Hrvata podjednako značajna, a u svojoj neposrednoj, pragmatičkoj dimenziji utjecanja na kolektivnu svijest unutar zajednice i značajnija: iranska etnogeneza i topogeneza razgraničavaju naciju od njezina slavenskog okruženja i ukazuju na to da Hrvati u biti ne pripadaju među Slavene, a to ujedno, dakako, znači da su po svom etničkom porijeklu [...] bitno različiti najprije od Srba, a zatim i od drugih slavenskih naroda na Balkanu« (226–227). (Usput rečeno, na iranskoj teoriji odrastaju u Hrvatskoj generacije osnovnoškolaca već desetak godina: ugrađena je npr. u udžbenik *Hrvatski povijesni zemljovid*, čije šesto izdanje 1998. g. Školska knjiga objavljuje u 63.000 primjeraka, a odobrilo ga je Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske za upotrebu u osnovnim školama.)

I ostala svojstva koja, prema Kaleovoj knjizi, čine posebnost Hrvata naspram svih drugih nacija Škiljan podvrgava kritici. Tako uočava kontradikciju kod Kaleove tvrdnje da je bit hrvatske kulture pro-

žetost katoličanstvom, ali da se istovremeno radi o specijalnom hrvatskom katoličanstvu: takvom tvrdnjom Kale smješta Hrvate »u zapadnoevropski prostor, ali ih — da ne bi poništio njihovu izvornost i potpuno ih asimilirao u zapadnu civilizaciju — istovremeno izdvaja iz njega dokazujući da je hrvatsko kršćanstvo na svoj način (dakle, na način na koji se ne dijeli ni s jednim drugim narodom) specifično« (229). U vezi s tvrdnjom da su Hrvati navodno međusobno povezani krvnim srodstvom Škiljan upozorava na isključivost koja iz nje proizlazi jer »mit o zajedničkom krvnom srodstvu svih pripadnika neke zajednice strateški determinira one koji toj zajednici ne pripadaju općenito kao druge, autsajdere koji se više ni na koji način ne mogu pridružiti kolektivu budući da se u njemu nisu rodili« (229–230). Sljedeće svojstvo koje Hrvate čini izuzetnom nacijom je postojanje jednog vođe »koji je istovremeno i neka vrsta natplemenskog, nacionalnog oca« (229). A temeljne vrednote svih pripadnika hrvatske zajednice porredane hijerarhijski jesu domoljublje, žrtvovanje, ljubav prema majci, ispomoć i pravednost (230). Taj dio konstrukcije identiteta služi »prije svega za 'unutrašnju diferencijaciju' kakvom će se iz nacionalne zajednice izdvojiti oni koje ne zadovoljavaju zadanu kolektivnu normu, bilo zato što ne iskazuju dovoljno rodoljubne osjećaje, bilo zato što nisu bespogovorno pripravnici na žrtvu« (231).

Svi gore navedeni elementi hrvatskog nacionalnog identiteta, koji se iz sadašnjosti »projiciraju kao trajne i nepromjenljive zadanosti u cjelokupnu prošlost [...] — svi oni imaju jednu ozbiljnu manu: prilagođeni su i namijenjeni prvenstveno za 'internu upotrebu' i 'lokalno ideološko tržište', te ne mogu poslužiti za utvrđivanje identitetskih granica 'prema van'« (231). Nijedan od gore spomenutih elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta, naime, nije osobito prikladan za prezentaciju pred nacijama zapadne Evrope: »teorija o iran-

skom porijeklu ne samo da ima prizvuk egzotične mitografske priče nego je — u optici suvremenih zapadnih ideologa — pogrešno locirana, na područje između radikalnoislamističkog Teherana i u to vrijeme još radikalnijeg talibanskog Kandahara; specifična crta hrvatskog kršćanstva i tako je zamišljena kao razgraničenje prema Zapadu a ne povezivanje s njim; rodovska i plemenska utemeljenost društvenih odnosa pripada nakon francuske revolucije, čini se, nekim davno prošlim vremenima, a vođa—otac, naprotiv, budi nelagodne asocijacije na nedavnu prošlost; tradicionalne vrednote u najmanju ruku odviše povezuju crkvi i državu da bi bile primjerene modernoj naciji« (232).

Uslijed toga preostaje Hrvatima jezik prikazivati kao osnovni kriterij i nosilac nacionalnog, pa se jezik poistovjećuje s nacijom i ideologizira (232–233). Na osnovi takvog prikazivanja ispada da su kod Hrvata stoljećima svi književnici i znanstvenici, bez obzira na to što njihovo stvaranje itekako odražava dijalektalnu raznolikost, neprestano svjesni jezičnog jedinstva; isto tako »koji god od naziva za jezik upotrijebili (hrvatski, ilirski, slavenski), oni znaju da se radi o hrvatskom jeziku i brinu se za njegovu čistoću, pa je purizam jedna od odlika tog idioma« (234). Ako netko iz bilo kojeg razloga ne prihvaća potpuno poistovjećivanje jezične i nacionalne zajednice, odbacuje ga se i iz jedne i iz druge (234–235). Takav pristup pravi granice »prema drugima, i onima koji su i tako izvan zajednice, i onima koji, premda joj u nekom smislu pripadaju, ne prihvaćaju sve njezine ideološke premise što ih promovira dominantna grupa« (235).

Želeći pokazati kako »homogena nacija, jednako kao i homogena jezična zajednica, a da i ne govorimo o homogenoj zajednici govornika nacionalnog jezika, predstavlja mit koji ideolozi nacionalnog brižljivo održavaju« pomoću raznih strategija među kojima je i falsificiranje povijesti (192), Škiljan pruža uvid u činjenice na južnoslavenskim prostorima u 19. stoljeću. Utvrđuje npr. da je Slavonija u svijesti

njenih stanovnika do 19. st. predstavljala različit i odvojen segment od hrvatskih područja (262), a citira i članak iz *Danice Horvatske, Slavonske i Dalmatinske* objavljen u Zagrebu 1835., koji pokazuje da su se ondašnja shvaćanja hrvatstva bitno razlikovala od današnjih: u članku se govori o stanovnicima »Velike Ilirske, to jest Horvatske, Slavonije, Dalmacije, dolnje Vugerske, Dolnje Štajerske, Krajnske, Koroške, Istrie, Bosne, Crne Gore, Hercegovine, Dubrovnika, Serbske, Bugarske i t. d.« (266). Niz tekstova iz onog vremena objavljenih u Zagrebu potvrđuje isto, npr. 1839. g. piše Ljudevit Gaj: »Mogli su pravi domorodci do sada viditi, da mi nečinimo nikakove razlike, što se tiče bratinske ljubavi između Horvatah, Serbah, Vendah, Slavoncah, Dalmatinah, Bošnjakah i t. d., već da sve uskup pozivamo u jedno kolo ilirsko« (266).

Iz tih tekstova proizlazi i Škiljanov zaključak da odabir štokavštine u Zagrebu nije prvenstveno izbor na osnovi kriterija koji bi uzimao u obzir samo Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, nego je iskaz uvjerenja da je štokavština najprihvatljivija osnovica za standardni jezik na cijelom južnoslavenskom prostoru, od Slovenije do Bugarske, »zacijelo i zbog toga što se na njoj zasnivaju (ako zanemarimo ostatke čakavske literature) sve književne koine osim slovenske i kajkavske 'horvatske'« (268). Taj stav o pogodnosti štokavštine za standardni jezik čitavog južnoslavenskog prostora vidljiv je i u gramatici Vjekoslava Babukića iz 1836., gdje njen autor u poglavlju o fonologiji i fonetici piše: »Mi *Iliri* (Serblji, Horvati, Slavonci, Bosanci, Cernogorci, Hercegovci, Dalmatinci, Dubrovčani, Bugari, Istrianci, Štajerci, Krajnci i Korušci) imademo 29. glasov, ...« (268).

Prelazeći na suvremene hrvatsko-srpske odnose Škiljan izdvaja političke elite, koje temu jezika koriste kao strateški element u svojim međusobnim obračunima. Tim elitama suprotstavljen je u knjizi »život stvarnih govornika čije su se i jezične i etničke identifikacije u stalnim restrukturiranjima samo djelomično podudarale s političkim projektima društvenih elita. Na

toj je razini svakodnevnog života više od stotinu godina izgrađivanja zajedničkog, iako ne i jedinstvenog, standarda i njegove implantacije kroz sve obuhvatnije obrazovne procese nesumnjivo dovelo do konstituiranja zajedničkog hrvatsko-srpskog komunikacijskog prostora« (275). Autor zapaža da usprkos očitom zajedništvu hrvatsko-srpskog komunikacijskog prostora stav o samostalnom hrvatskom jeziku nije u Hrvatskoj imao gotovo nikakvu opoziciju — »Katičić (2001) to tumači specifičnom trajnom lojalnošću govornika hrvatskoga prema vlastitom jeziku, no čini se vjerojatnijim da je riječ o novijoj pojavi, tj. o rezultatu intenzivnog djelovanja ideološke propagande na kolektivnu svijest, propagande kojom je jezik prikazan kao inherentna simbolička granica prema drugima« (278).

O današnjim hrvatskim i srpskim lingvistima Škiljan kaže: »Činjenica da se i jedna i druga slavistička i lingvistička strana odriče (pod geslom: 'To nas se ne tiče, to je njihova unutrašnja stvar. ') velikog dijela objekta vlastita proučavanja ukazuje na to u kolikoj je mjeri znanstveni pristup u novim državama prožet političkim i ideološkim pretpostavkama« (278). Zbog toga se uspostavila simbolička granica između hrvatskih i srpskih govornika u kolektivnoj svijesti, a »hrvatska je politika nekim svojim potezima (obavezno prevođenje dokumenata sa srpskoga na hrvatski, uvođenje sudskih tumača za srpski, pa i posve neuspjelim i kratkotrajnim pokušajem 'titlovanja' ne samo srpskih filmova nego i srpskih govornika na televiziji) pokušala ovu simboličku granicu prikazati i kao komunikacijsku, ali u tome — usprkos tome što su ratna zbivanja i njihove posljedice uistinu uvelike smanjile protok poruka i informacija — nije odviše uspjela« (278).

Za našu situaciju danas karakteristično je zamišljanje jezika, jer kod hrvatskog, srpskog, bosanskog i crnogorskog se »radi o projekcijama« kako bi trebale izgledati neke buduće jezične zajednice koje tek treba napraviti (280). I hrvatski i srpski i bosanski i crnogorski su konstrukcije »ko-

jima nacionalne elite definiraju zamišljene jezične zajednice koje će biti simbolički podudarne s nacionalnim kolektivima, dakle s prostorima unutar kojih te elite mogu praktično primjenjivati svoju socijalnu moć. Stoga je moguće kazati da jezične zajednice u krajnjoj konsekvenciji konstruiraju svoje jezike« (280). Usprkos takvim naporima nacionalnih elita, jasno je da »sustemske razlike među nacionalnim jezicima hrvatsko-srpskog područja tako male da još uvijek ne mogu dovesti do raspada zajedničkog komunikacijskog prostora« (282).

Na samom kraju knjige, u njenom zaključnom dijelu (284–297), Škiljan govori o novim obilježjima suvremene komunikacije na svjetskom planu i o spontanom narušavanju monopola nacionalnih jezika na raznim područjima proizišlom iz jezične globalizacije. S takvim kretanjima u svijetu stoji u suprotnosti naša zaokupljenost zamišljanjem jednog budućeg nacionalno čistog jezika koji se neće dijeliti ni s jednom drugom nacijom na svijetu. Kad se uzme u obzir s jedne strane sve veća potreba širom svijeta za jezikom koji omogućuje komunikaciju nevezanu za nacionalne i državne granice — a ta potreba proizlazi iz služenja internetom, iz uvoženja stranih kulturnih i tehnoloških proizvoda, iz sve većih mogućnosti putovanja itd. — te kad se s druge strane promotre današnji domaći mitovi, nacionalizam, ideološko poistovjećivanje jezika s nacijom, obuzetost jezičnim purizmom, razgraničavanjem i zatvaranjem u vlastitu nacionalnu sredinu, onda je razumljivo zašto Škiljan svoju knjigu završava rečenicom da je za budućnost možda ipak bolje pripravljeno neko otvorenije društvo koje ne poistovjećuje jezik s nacijom, nego mi, »koji, ukotvljeni samo u jednu jezičnu zajednicu, neprestano u njoj oslušujemo govor svoje nacije« (297).

SNJEŽANA KORDIĆ